

НЕДОСКОНАЛІСТЬ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ ЯК ФАКТОР ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ: У статті розглянуто сутність і причини виникнення тіньової економіки та її обсяги. Також розглядаються шляхи тінізації економіки та заходи для її протидії. Велика увага приділяється чинникам котрі спонукають уникати та ухилятися від сплати податків. Також було запропоновано деякі заходи з протидії ухилення від оподаткування.

КЛЮЧОВІ Слова: тіньова економіка, тіньовий сектор економіки, податкове навантаження, корупція, ухилення та уникнення від сплати податків.

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассматривается сущность и причины возникновения теневой экономики и ее объемы. Также рассматриваются пути тенизации экономики и меры для ее противодействия. Большое внимание уделяется факторам которые побуждают избегать и уклоняться от уплаты налогов. Также было предложены некоторые меры по противодействию уклонению от налогообложения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: теневая экономика, теневой сектор экономики, налоговая нагрузка, коррупция, уклонение и избежание уплаты налогов.

ANNOTATION: In this article considers the nature and causes of the shadow economy and its volume. Also considers how the shadow economy and measures to counter it. Much attention is paid to the factors that motivate avoid and evade taxes. It was also suggested some measures to combat tax evasion.

KEYWORDS: shadow economy, shadow sector of the economy, tax burden, corruption, avoidance and evasion from payment of taxes.

Як суспільне явище «тіньова» економіка притаманна всім соціально-економічним системам, є неодмінним їх атрибутом. Для її визначення використовується досить широкий, але різноплановий, понятійний апарат: тіньова, підпільна, неврахована, нелегальна, неформальна, друга, чорна, неофіційна, паралельна, кримінальна, прихована економіка тощо. Відсутність єдиного загальноприйнятого вихідного поняття призводить, відповідно, до різних висновків щодо її сутності як системного явища. Найбільш загально визаним є визначення, запропоноване Е. Фейгом (США) у 1979 р., згідно з яким до тіньової економіки відноситься, вся економічна діяльність, що за тих чи тих причин не врахо-

вусться офіційною статистикою і не включається при підрахунках до показників національних рахунків. Е. Фейг виділяє дві основні складові тіньової економіки:

- економічна діяльність, що є легальною, не прихованою, але й такою, що не підлягає оподаткуванню і не враховується офіційною статистикою;

- протизаконна, свідомо приховувана економічна діяльність [6].

Поширення в Україні такого соціально-економічного явища, як тіньова економіка, являє собою суттєву перешкоду забезпеченню сталого розвитку економіки. Значною проблемою є те, що переважну більшість операцій, які можна віднести до тіньових, можна здійснити в легальному нормативно-правовому полі, а доведення факту здійснення тіньової діяльності потребує значних зусиль органів державної влади. Неврахування розмірів тіньового сектору призводить до значних викривлень в оцінці основних макроекономічних показників і факторів, що їх визначають. Це у свою чергу призводить до неефективності планування та реалізації економічної політики.

Дослідженню проблем оцінки обсягів тіньової економіки присвячені роботи провідних вітчизняних науковців — Базилевича В., Варналія З., Ковальчука Т., Мазур І., Мандибури В., Моторина Р., Пасхавера О., Турчинова О. Значний внесок у дослідження тіньової економіки та методів її оцінювання належить таким відомим зарубіжним ученим, як Блейдса Д., Бокун Н., Дадалко В., Дрекслера Л, Латова Ю. [5].

Обсяг тіньового сектору економіки України становить як мінімум 350 млрд грн на рік. Цей обсяг, за оцінками фіскальних органів, розподіляється наступним чином: 170 млрд грн становить зарплата в «конвертах», 100 млрд — доходи власників активів — виведення безготівкових коштів у готівкову форму або на інвалютні рахунки в іноземних банках, 35 млрд — неофіційні платежі, 45 млрд грн — основні кошти, матеріальні ресурси і послуги тіньового сектору.

Такі оцінки тіньового сектору можуть виявитися значно заниженими.

Варто лише згадати, що згідно з останніми опублікованими офіційними урядовими даними частка тіньового сектору в 2010 році становила близько 38 % офіційного ВВП, збільшившись після настання кризи більш ніж на десять відсоткових пунктів.

Останні ж оцінки Світового банку були ще менш оптимістичними: за підрахунками його експертів, частка неформальної економіки в Україні становила близько 50 %.

У той же час, за попередніми даними Мінекономрозвитку, в 2011 році рівень тіньової економіки в Україні скоротився на 4 % у порівнянні з 2010 роком і становив 34 % від обсягу офіційного ВВП.

Зниження рівня тінізації національної економіки відбулося в умовах завершення гострої фази кризи і переходу до фази відновлення економічного зростання.

Так, протягом 2010—2011 років спостерігалися зростання рівня реального ВВП (на 4,1 і 5,2 % відповідно) і зниження рівня безробіття (до 8,1 і 7,9 % відповідно за методологією МОП).

Це супроводжувалося уповільненням інфляційних процесів в економіці, відновленням динаміки зростання депозитів і кредитів у банківській системі, зниженням напруги в бюджетному секторі в зв'язку зі скороченням дефіциту бюджету [4].

За даними опитувань, до 40 % молоді у великих містах і прикордонних регіонах зайнято в тішовій економіці. Майже для 2,5 млн громадян України тішова економіка є основним джерелом прибутків. Сам цей сектор (до 50 % ВВП) по розмірах можливо зрівнювати з «офіційною економікою».

Основними сегментами тішової економіки і механізмами одержання тішових прибутків є корупція; приховування реальних прибутків громадян, а також прибутків підприємств від оподаткування (ухилення від сплати податків); нелегальний експорт капіталів; незаконна приватизація державної власності; одержання тішових прибутків шляхом схованого вилучення з обороту різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги; дрібні розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах; нелегальні валютні і зовнішньоекономічні операції (контрабанда); випуск і реалізація невраховуваної продукції і надання невраховуваних послуг; кримінальні злочини (рекет, наркобізнес, проституція, розкрадання); фінансове шахрайство [2].

Основними причинами, що сприяють посиленню і росту тішового сектора економіки на сучасному етапі, є високе податкове навантаження і його нерівномірний розподіл, непрозорість і нестабільність податкового законодавства, корупція в державних органах, відсутність повноцінного ринкового середовища, непрозора приватизація, втручання владних структур у діяльність господарюючих суб'єктів, неефективність захисту права власності. Як наслідок, усе це призводить до ухилення від оподаткування, в результаті чого і утворюється тішова економіка.

Серед основних чинників, котрі спонукають платників уникати сплати податків, виділяють:

- кількість податків і рівень податкових ставок;
- складність у розрахунках податкових сум;
- високий рівень нестабільності (постійно змінюються не лише ставки оподаткування, а й види податків);
- нераціональна структура оподаткування (висока частка непрямих податків, низька частка особистого прибуткового податку і високі нарахування на фонд заробітної плати);
- ефективність роботи податкової служби;
- рівень суспільної свідомості щодо необхідності сплачувати податки;
- рівень довіри платників до владних структур, котрі виконують функцію розподілу коштів, отриманих від податків;
- рівень корупції у державі.

Таким чином, фіскальний характер податкової системи, нестабільність законодавчої бази, відсутність довіри між органами влади і платниками податків є основними чинниками ухилення від сплати податків.

Ухилення від сплати податків може реалізовуватися двома шляхами: шляхом використання незаконних методів і шляхом легалізованих дій.

Багато українських фінансистів ці два методи ухилення від сплати податків розмежовують і легалізоване зменшення оподаткування називають уникненням від сплати податків, а нелегальне — ухилення від сплати податків.

Уникнення від сплати податків тісно пов'язане із податковим плануванням, котре охоплює оптимізацію оподаткування. Оптимізацію оподаткування слід розглядати як систему заходів, здійснених у межах чинного законодавства, спрямованих на зменшення податкових платежів. Оптимізація оподаткування реалізується шляхом:

- перенесення термінів виникнення податкових зобов'язань на інші періоди;
- передання податкових зобов'язань іншим особам;
- зменшення податкових зобов'язань (чи зменшення шляхом переносу бази оподаткування).

Уникнення від сплати податків передбачає надання достовірної інформації про об'єкт оподаткування для того, щоб максимально використати передбачені законодавством пільги та можливості щодо зменшення податкових платежів. Уникання сплати податків шляхом їх законної мінімізації практикується у цілому світі.

У Постанові Пленуму Верховного суду України від 8.10.04 р. №15 «Про деякі питання застосування законодавства про відпо-

відальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» виокремлено конкретні способи ухилення від сплати податків:

- неподання документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою до бюджетів чи державних цільових фондів, податків, зборів (обов'язкових платежів). Неподання податкової декларації, як правило, є водночас і приховуванням об'єктів оподаткування;

- приховування об'єктів оподаткування полягає у не відображенні у звітних документах, що подаються до податкових органів, будь-яких об'єктів оподаткування — доходу (прибутку), доданої вартості робіт, продукції, послуг;

- заниження об'єктів оподаткування, що полягає у зменшенні бази оподаткування шляхом невідображення у поданих до податкових органів звітних документах повного обсягу об'єктів оподаткування, умисно неправильне обчислення бази оподаткування, заниження податкової ставки тощо, внаслідок чого податки, збори, інші обов'язкові платежі сплачуються не в повному обсязі;

- заниження сум податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Під заниженням сум податків, зборів, інших обов'язкових платежів слід розуміти умисно неправильне, а не помилкове, обчислення тих їх сум, що підлягають сплаті до бюджетів або державних цільових фондів, при правильному відображенні об'єктів оподаткування (без заниження останніх чи їх приховування);

- приховування факту втрати підстав для одержання пільг з оподаткування, що означає незаконне користування пільгами.

Доказами про умисне ухилення платника від сплати податків є:

- підроблення документів;
- документи, які свідчать про ведення подвійного обліку товарів;
- наявність у місцях реалізації документально неоформленої продукції;

- неопробутована готівка;

- фіктивні угоди; співпраця з фіктивними фірмами [3].

В Україні виникла унікальна ситуація: на даний момент утворився певний клас людей, які мають прибутки, значні або незначні, законні або незаконні, але ніколи не платять з них податків. У країні, взагалі не існує такої проблеми, як легалізація доходів одержаних злочинним шляхом. Українське податкове законодавство побудоване таким чином, що такі доходи просто нема ніякої необхідності легалізувати [8].

Підсумовуючи викладене, треба зауважити, що українська тіньова економіка вже давно перетнула критичну межу — коли розмір «тіньового» сектора становить 30 % ВВП, а за оцінками

Світового банку перевищує 50 %. Насамперед це визначається вітчизняним соціально-економічним середовищем, що породжує причини, які роблять можливими ухилення від оподаткування.

Проблема ухилення від податків та уникнення їх сплати є актуальною та потребує вжиття заходів, спрямованих на її вирішення. Зменшити масштаби цього явища можна шляхом врегулювання і вдосконалення податкового законодавства. Формування такої податкової системи, яка б не вимивала обігові кошти у суб'єктів господарювання і не спонукала їх шукати законодавчі недоліки, щоб зменшити податкове навантаження або ухилитися від сплати податків, є актуальною проблемою в Україні

Згідно з чинним законодавством у системі Державної податкової служби України створено спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією безпосередньо в органах податкової служби — як у центральному апараті, так і на рівні обласних державних податкових адміністрацій.

Зважаючи на те, що формування ефективної конкурентоспроможної економіки, впровадження партнерських відносин влади і бізнесу неможливе без суттєвого зниження рівня тінізації української економіки актуальним питанням постає розробка спеціальної довгострокової політики легалізації тіньових капіталів з метою подальшого залучення до офіційного господарського обороту коштів, що обслуговують тіньові економічні операції або вивезені за кордон. Для підвищення рівня легалізації тіньової економіки необхідно:

- запровадити на певний перехідний період політику амністії щодо тіньового капіталу через відкриття йому шляхів для легального інвестування за одночасної протидії його поверненню у тінь;

- здійснювати заохочення інвестиційного використання коштів, що легалізуються (зокрема шляхом звільнення від оподаткування легалізованих коштів, що інвестуються);

- гарантувати з боку держави виключення можливості переслідування власників капіталів, які отриманні незаконним шляхом, за умови інвестування цих коштів у виробничу сферу економіки;

- посилити контроль над відпливом капіталів за межі України.

Відповідно кошти, отримані легальною економікою внаслідок процесів детінізації, розглядатимуться як важливий потенційний ресурс поживлення інвестиційних процесів і реалізації інноваційної політики розвитку економіки України [7].

Отже, можна зробити висновок про необхідність посилення протидії навмисному ухиленню від оподаткування і тінізації економіки в системі податкового адміністрування. Для цього пропонуємо таке [1]:

- постійно проводити масово-роз'яснювальну роботу із платниками податків для підвищення податкової культури в суспільстві. На державному рівні розробити та запровадити загальнонаціональну програму формування податкової культури;
- створити інформаційну базу підприємств, організацій, закладів і громадян України, які ухиляються від сплати податків, для використання такої інформації реєструючими органами в разі вирішення питання про створення такими юридичними та фізичними особами нових суб'єктів підприємницької діяльності;
- запровадити обов'язковість державної реєстрації філій, відділів і представництв фірм як юридичних осіб з метою дотримання інтересів регіональних бюджетів і відповідальності в разі банкрутства;
- внести доповнення до Податкового кодексу та Закону України «Про державну податкову службу» в частині легітимізації використання податковими органами непрямих методів податкового контролю поряд з прямими із законодавчим затвердженням методики визначення суми податкових зобов'язань за непрямими методами.

Література

1. *Воронкова О.М.* Посилення протидії ухиленню від оподаткування в системі податкового адміністрування // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. — № 2. — 2011. — С.41—51.
2. *Горобінська І.В., Шептунова О.І.* Тіньова економіка — як результат ухилення від сплати податків [Електронний ресурс] // Збірник наукових праць НТУ. — 2009. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>
3. *Нашкерська М.М.* Особливості ухилення та уникнення від сплати податків // Науковий вісник. — 2008. — Вип. 18.7. — С. 258—263.
4. Обсяг тіньової економіки України становить 350 мільярдів [Електронний ресурс] // Економічна правда — 19.08.2012 — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua>
5. *Огреба С.В.* Методичні аспекти статистичної оцінки масштабів тіньової економіки України: збірник наукових праць / [С.В. Огреба] // Економічні науки. Чернівці: ПВНЗ «Буковинський університет». — 2011. — №7.
6. *Преборський В.* До питання про сутність тіньової економіки // Підприємство, господарство і право. — 2004. — № 12 — С. 111—115.

7. Харпола Х. Боротьба органів податкової служби з тіньовою сферою економіки України // Формування ринкової економіки в Україні. — 2009. — Вип. 19. — С. 477—482.

8. Шаповалов О.О., Шевцова О.Й. Податкова система України та її недоліки // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». — Вип. 4(2). — 2010. — С. 48—53.

Стаття надійшла до редакції 9.12.2012